

København - fra havn til handelsby

Hvordan og hvornår København opstod og så ud i de ældste tider, har været genstand for forskning, teorier og spekulationer gennem årene. Manglen på skriftlige kilder om København fra tiden før 1200 har gjort det vanskelig at få viden om den ældste by. På trods af de omfattende og nu og da indsigtfulde observationer af kulturlag og fund, som de amatørarkæologiske profiler H.K. Rosenkjær og H.U. Ramsing lavede i 1900-tallets første halvdel, var det først i slutningen af 1900-tallet, at arkæologien for alvor kom ind i debatten om hovedstadens oprindelse. Efter et par mindre udgravninger i området mellem Gammeltorv og Rådhuspladsen stod det klart, at København havde en historie, der strakte sig længere tilbage, end da biskop Absalon i 1167 modtog "(lands)byen og borgen Havn" som den middelalderlige krønikeskriver Saxo Grammaticus skrev. 1167 endte med at blive det årstal, som historikere i 1800-tallet valgte for byens grundlæggelse. Siden 1980'erne har Københavns Museum stykke for stykke indsamlet viden, som er knyttet til den tidlige middelalderby. Det er dog inden for de sidste ti år, at de virkeligt store brikker af puslespillet om København i den tidlige middelalder er faldet på plads. Her har udgravningerne på Rådhuspladsen siden 2011 bidraget med de væsentligste brikker.

Et af formålene med mit ph.d.-projekt er at undersøge historien om Københavns opståen og tidlige udvikling. Her samler jeg alle de nye arkæologiske oplysninger, museet har registreret, og har i arbejdet haft mulighed for at benytte nye naturvidenskabelige datingsmuligheder. Og takket være dem, kan vi se de historiske kilder og det ældre arkæologiske materiale i et nyt lys og flette alle disse oplysninger sammen til en ny historie om hvordan, hvornår og hvorfor København opstod. På denne opgave har jeg samarbejdet med Bjørn Poulsen, professor i historie ved Aarhus Universitet, og Jesper Olsen, leder for AMS Dating Centre, også ved Aarhus Universitet. Resultaterne af vores forskning er blevet offentliggjort i flere former i 2017 og 2018 (se referencer sidst i teksten). Her opsummeres de i en opdateret historie om Københavns oprindelse.

Oprindelsen

Geografisk har København en gunstig position med gode muligheder for kommunikation over hav og land. Dette har gennem tiderne tiltrukket folk, der brugte stedet som et mødested, til rejser over sundet og til transport af varer. Kombineret med frugtbar jord, der var velegnet til dyrkning, har denne del af Sjælland været et godt sted at leve. Det er disse naturlige forhold, der dannede grundlaget for byens fremkomst og som spiller en rolle i dens fortsatte beståen og blomstring.

At området omkring København har været et rigt landbrugsområde, kan vi se spor af tilbage til jernalderen. Stednavne som Vanløse, Emdrup, Gentofte og Valby stemmer fra begyndelsen af vikingetiden (ca. 800 e.Kr.) eller tidligere. De mange skattefund i Københavns omgivelser – mønter og dyrebare smykker gemt i jorden – viser, at de mennesker, der boede her, var rige. Sandsynligvis havde de rige familier, såkaldte stormænd, magten i den region, hvor København senere voksede frem.

Den frugtbare jord gav et overskud, som man kunne forestille sig, at de rige familier gerne ville handle med. Et naturligt sted for denne udveksling var på det sted, vi kender som København. Her fandtes en dyb havn, hvilket er usædvanligt for Sjælland, og som var beskyttet af nogle små øer. Stedet var helt sikkert en veletableret plads, hvorfra man kunne tage med båd til Skåne, allerede da den lille bosættelse Havn udviklede sig.

De arkæologiske spor, vi har fra den ældste bosættelse på handelsstedet, er sparsomme. De består af fragmenter af nogle få, enkle bygninger, veje og gruber fyldt med affald fra husholdninger og jernfremstilling. De fleste af disse spor er blevet fundet i området omkring den nuværende Rådhusplads. Det bemærkelsesværdige ved den ældste bosætning er dog de to kirkegårde, og højst sandsynligt to kirker, der fandtes i Havn. Under Metro Cityringprojektet i 2011 blev der fundet 17 grave, som tilhørte en hidtil ukendt kirkegård. Præliminære kulstof 14-analyser viste, at gravene stammede fra den tidlige middelalder. Et par år tidligere, i 2008, var mere end 1000 grave, der tilhørte Sankt Clemens kirkegård, blevet udgravet kun få hundrede meter fra gravene på Rådhuspladsen. De ældste af disse grave blev også foreløbigt dateret til tidlig middelalder. Opdagelsen af den ukendte kirkegård på Rådhuspladsen var opsigtsvækkende. Hvad var København for et sted i den tidlige middelalder, og som kunne huse hele to kirker? Tidligere teorier om en fiskerby med sæsonbetonede aktiviteter eller en almindelig landsby syntes ikke at holde vand.

I forbindelse med mit phd-arbejde er nye kulstof 14-dateringer blevet lavet på knogler fra begge kirkegårde og på materiale fra den ældste bebyggelse. De nye datoer tyder på, at bosættelser og kirkegårde allerede blev etableret i første halvdel af 1000-tallet. Det er mindst 50 år tidligere end, hvad arkæologer tidligere troede og 150 år tidligere end Absalons indtræden på banen.

Statue af Absalon på Højbro Plads. Fotograf ukendt. Stadsarkivet.

De nye dateringer er opsigtsvækkende og skal afprøves i relation til andre kilder. Er der arkæologiske fund og information i historiske kilder, der kan understøtte en så tidlig dating? "Ja" er svaret. Dateringen til 1000-tallets første halvdel får arkæologisk støtte i fund fra området omkring Rådhuspladsen og Kongens Nytorv. Det handler om genstande, der er typiske for 1000-tallet. For eksempel kamme, et fint udskåret stokkehåndtag, en fingerring og et halssmykke, der ligner en mønt (se figurer). Fra de skriftlige kilder kan vi hente en passage fra Knýtlingesaga, som er en historisk fortælling nedskrevet i 1300-tallet, og som ofte derfor ikke anses for at være alt for troværdig.

Sagaen nævner, at kong Svend (Estridsen) i 1043 flygtede fra sine fjender og gik i land på Sjællands kyst på et sted, der hedder Hafn. At den gamle betegnelse af stedet, Hafn, bruges, kan ses som et tegn på, at sagaen i dette tilfælde har ældre oplysninger som grundlag.

To af de fund fra 1000-tallet som er fundet i og omkring den nutidige Rådhusplads – møntsmykket er fra en barnegrav på Sankt Clemens kirkegård, og benkammen fra en grube på Rådhuspladsen. (Fotos: Københavns Museum)

Navnet "Købmannahavn", der bruges parallelt med "Havn", kan også ses som et tegn på handelens alder. Især langs Skåne og Hallands kyster er der en række steder, hvor -købing indgår i navnet, f.eks. Löddeköpinge, Stora Köpinge og Gärd's Köpinge, der fungerede som handelspladser i vikingetiden, før kongemagten fik kontrol over handel i den tidlige middelalder. "Køben" i København kan stamme fra det samme ord og betegner et sted, der primært er dedikeret til handel. I modsætning til København udviklede de skånske köpinge-steder sig imidlertid ikke til byer. Det er sandsynligt, at Købmannahavn var en del af det samme netværk af små handelssteder langs kysterne, hvor landbrugsprodukter var de vigtigste varer.

De nye dateringer får os til at tænke på Københavns oprindelse i en ny sammenhæng. Hvis der allerede i midten af 1000-tallet var etableret en handelsplads med to kirker, har der sandsynligvis ligget et kongeligt initiativ bagved. 1000-tallet var en tid, hvor de danske kongeriger blev etableret og kristendommen vandt terræn. Især de østlige dele af riget – Skåne, Halland og Blekinge – var et område, hvor kongerne forsøgte at styrke sin position. Allerede ved slutningen af 900-tallet var byerne Lund, Roskilde og måske også Helsingborg blevet etableret. Det er logisk, at den gode passage og anløbsplads, der eksisterede i Havn, med tiden voksede til et knudepunkt for handel og rejser på tværs af Øresund, og til og fra de nye byer i Skåne. Man kunne forestille sig, at Havn blev brugt til såvel rejser af administrative formål som for handel. Med en sådan funktion var stedet strategisk vigtigt for kongemagten at kontrollere, hvilket kan være det, vi ser med de tidlige kirkebyggerier.

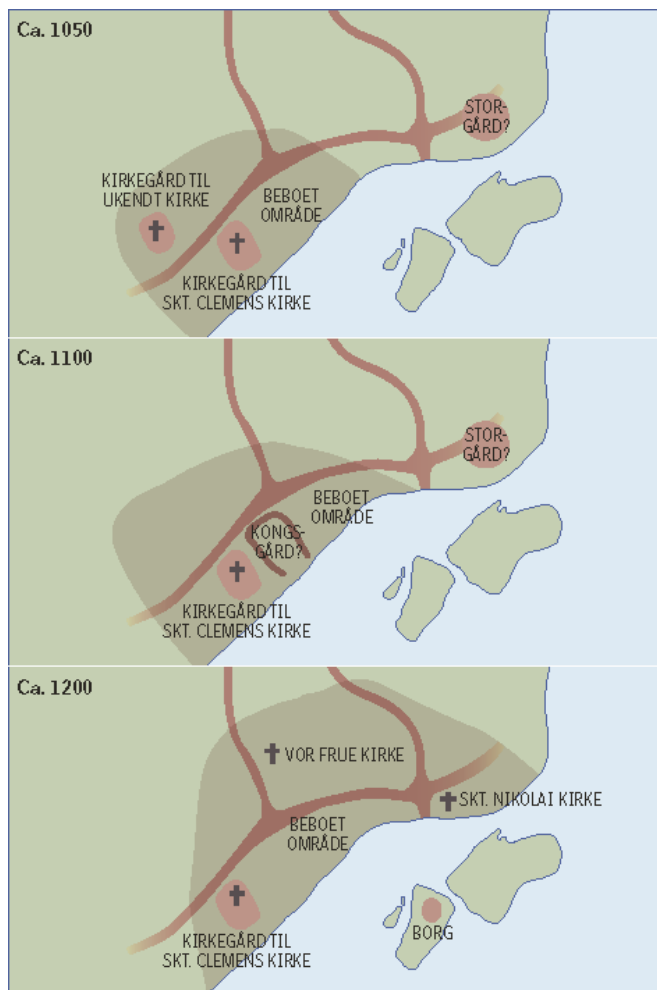
Det er måske i Knud den Stores regeringstid (1018-1035), at vi skal se etableringen af Havn. Knuds forbindelser til England kan ses i de mange Sankt Clemenskirker, der blev bygget i Danmark, hvoraf én blev bygget i Havn i 1000-tallet. Det er også muligt, at Svend Estridsen, konge fra 1047 til 1074/76, skal ses som kirkebygger. Under denne kong blev der brugt meget energi på kirkebyggeri og det danske rigets konsolidering mod øst.

Tiden frem til 1200

I vores forskning kan vi se tre hovedfaser i byens udvikling frem til ca. 1200. De hændelser, vi kan se, vidner om de forskellige aktører – kongen, adelen, kirken, handelsfolk – som har været en del af udviklingen af byen i denne periode, og som indvirkede på byens form.

Fase 1. c. 1030-1100. Allerede i den tidlige by Havn ser vi to kirkegårde med tilhørende kirker. Det er sandsynligt, at Sankt Clemens kirke blev bygget efter den, der lå på Rådhuspladsen, men begge har eksisteret samtidigt i en kort periode. Den formodede kirke på Rådhuspladsen har været en træ- eller stenkirke. Ved udgravningerne på Rådhuspladsen i 2018 blev der fundet et stenfundament, der kunne være en del af kirken. De mennesker, som blev begravet på kirkegårdene, har været mennesker, der har været socialt og økonomisk forbundet med den, som stod bag ved kirkens opførelse. Som de første indbyggerne har de sandsynligvis været knyttede til handel og transport, som tidligere er beskrevet. Området, hvor folk har boet, har sandsynligvis strakt sig fra Rådhuspladsen til det nuværende Gammeltorv. Måske har bebyggelsen været organiseret i større gårdenheder, ligesom større gårde på landet. I området øst for Gammeltorv er der meget få levn fra denne tid. Imidlertid tyder meget på, at der har været en form for bosættelse i den nordlige del af den nuværende Kongens Nytorv – måske endnu en større gård. Det er også sandsynligt, at det nuværende Højbro Plads siden begyndelsen var stedet, hvor bådene til Amager afgik fra.

Fase 2 c. 1100-1160. Omkring 1100 ser vi i det voksende arkæologiske materiale, at aktiviteterne i byen intensiveres. En af to vigtige ændringer i denne periode var, at kirkegården på Rådhuspladsen blev nedlagt, og kirken efter alt at dømmes blev nedrevet. Det skyldes sandsynligvis en skiftende magtstruktur i byen, og også i den ændrede organisering af kirken i 1000- og 1100-tallet. Før organiseringen blev struktureret i 1100-tallet, kunne hvem som helst, der havde råd, bygge en kirke. Det var almindeligt, at kirker i den tidlige middelalder blev bygget og nedlagt inden for en kort tidsramme. Den anden store forandring i byens fysiske udtryk skete omkring 1100 eller lige før, hvor en vold og grøft, som omsluttede et område på ca. 1,8 ha mellem nutidens Mikkels Bryggers Gade og Gammeltorv, blev anlagt. Denne vold og grøft er tidligere blevet fortolket som byens første befæstning, men med det, vi nu ved om omfang og beliggenhed af den tidlige bosættelse, hovedsagelig vest for det indhegnede område, fortolker vi konstruktionen på en anden måde. Vi foreslår, at området i stedet har indholdt en kongsgård, der var forbundet med Sankt Clemenskirken lige ved siden af. Der er ingen spor af en sådan inden for grøften, og faktisk, ifølge de (få) udgravninger, der er lavet inde på området, forekommer området mærkeligt tomt. Måske skal det fortolkes som, at der har ligget en større gård med spredt bebyggelse? En anden mulighed er, at området er blevet brugt som markedsplads.

De tre udviklingsfaser der er nævnte i teksten. (Grafik SKALK)

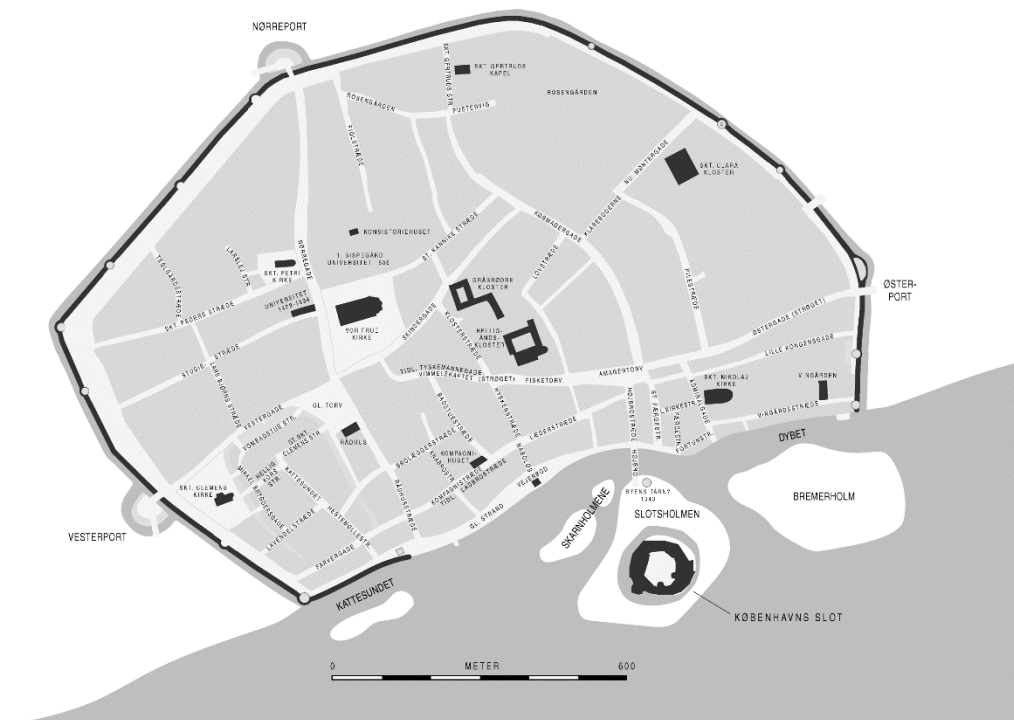
Fase 3, 1160-1220. Sidst i 1100-tallet og i begyndelsen af 1200-tallet er der stor aktivitet i Havn. Det er på dette tidspunkt, at Biskop Absalon overtager byen fra Kong Valdemar, og han sætter sit præg på flere måder. Han (om-?)bygger borgen på Strandholmen, indleder opførelsen af Vor Frue Kirke, som bliver afsluttet et par år efter hans død, og han er helt sikkert medvirkende til byens befæstning, som blev påbegyndt i starten af 1200-tallet. Noget andet, som sker omkring dette tidspunkt, er opfyldningen af den grøft, som blev gravet i den forrige fase. Det kan tolkes som, at grøft og vold ikke længere havde en funktion – med Absalon som byens nye herre var der ikke længere brug for en kongsgård. Byens udstrækning ændrer sig også betydeligt. Arkæologiske fund viser, at bosættelserne voksede i 1100-tallet, og endnu mere omkring og efter år 1200. De områder, som var tættest på stranden, har haft karakter af strandeng. Dette er særligt tydeligt i området øst for Gammeltorv og op til Kongens Nytorv. De er nu fyldt op for at kunne anvendes til beboelse. Byen tager nu mere og mere den form af, hvad man kunne kalde "Middelalderkøbenhavn".

Fra 1200 - Hvad sker der nu?

I begyndelsen af 1200-tallet begyndte opførelsen af den middelalderlige befæstning omkring byen. Udgravningerne til Metro Cityringen afslørede, at udbygningen begyndte i den østlige del af Østerport, hvor Strøget møder Kongens Nytorv i dag. Tilsyneladende langt senere, faktisk først i anden halvdele af 1300-tallet, blev det store byggeprojekt afsluttet ved Vesterport, ved den

nuværende Rådhusplads. Befæstningens og Vesterports placering på Rådhuspladsen betød, at bebyggelsen i denne del af byen blev nedlagt. Fra ca. 1370 til 1870 lå området på den nuværende Rådhusplads uden for byen.

Med befæstningen lå byens fysiske rammer ret fast, gav kun rum for små ændringer. Det er derfor, at det er den sene middelalders version af København, som vi sædvanligvis betragter som det middelalderlige København.

Rekonstruktion af det senmiddelalderlige København (efter Fabricius 1999, Kristensen & Poulsen 2016).

Studiet er publiceret i:

Dahlström, Hanna, Poulsen, Bjørn, and Olsen, Jesper. 2018. "From a Port for Traders to a Town of Merchants: Exploring the Topography, Activities and Dynamics of Early Medieval Copenhagen". Danish Journal of Archaeology 7(1): 69–116.

Links og litteratur

Læs mere om fundene fra Metroudgravningerne:

<https://cphmuseum.kk.dk/indhold/metroudgravningerne>

Læs beretningen fra St Clemens kirkegårdgravningen:

https://www.academia.edu/32245487/Beretning_for_Skt._Clemens_I_og_III

Læs også:

<https://cphmuseum.kk.dk/artikel/kobmaendenes-havn-850-aar-eller-hvad>

Læs mere om det middelalderlige København:

Christoffersen, Axel. 1986. "Fra Villa Hafn til Portus Mercatorum: Københavns Oppkomst og Eldste Udvikling". Historiske Meddelelser om København 1986: 7–34.

Dahlström, H., Poulsen, B. & Olsen, J. 2017. Det ældste København. In: Skalk 2017:4, p. 10-16.

El-Sharnouby, H. and Høst-Madsen, L. 2008. "København – Fra Fiskeleje til Middelalderlig Købstad". In De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer, edited by Hans Andersen, Gitte Hansen, and Ingvild. Øye, 147–154. Arkeologiske Skrifter, Nordisk 5. Bergen: Universitetet i Bergen.

Fabricius, Hanne. 1999. Københavns Topografiske Udvikling indtil 1300. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1998. København: Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab.

Kjersgaard, E. 1980. Københavns historie. Byen og borgen Havn. Copenhagen.

Kristiansen, M.S., 1999b. En tidlig middelalderlig bebyggelse ved Kongens Nytorv. In: H. Gautier et al. (eds). Københavns arkæologi. Historiske Meddelelser om København, p. 100–116.

Rosenkjær, H. N. 1906. Fra det underjordiske København. Geologiske og historiske Undersøgelser. Copenhagen.

Skaarup, Bi. 1988. "Byarkæologiske Undersøgelser i København – Middelalderarkæologi". Hikuin 14: 347–348.